

UDC 94 (34)

SAKA IN THE GOVERNANCE SYSTEM OF THE EASTERN PROVINCES OF THE PERSIAN EMPIRE ACCORDING TO THE ACHAEMENID INSCRIPTIONS

Yu. Kukharchyk

PhD Student

Belarusian State University

6, Krasnoarmeyskaya Str., Minsk, 220030, Belarus

kukharchyksch44@gmail.com

The article is devoted not only to the consideration of the *Saka* as an administrative-territorial subject of the Persian Empire, but also to the identification of this term in the Old Persian inscriptions. The author determines what parameters are set for the *Saka* community in the Achaemenid royal inscriptions, but also proposes a solution to identify this community based on the primary sources. In the article, the author relies on the data of the Achaemenid inscriptions, as they are unique and the most representative sources on the history of ancient Iran. In Old Persian inscriptions, the use of the concept of *Saka* is attested in several cases: *Saka* (DB I.16; II.18), *Sakā* (DPe 18), *Sakā tigraxaudā* (DNa 25; DSe 25; XPh 26), *Sakā haumavargā* (DNa 24; DSe 24-25; XPh 27), *Sakā tyaiy para sugudum* (DPH 5; DH 4-5), *Sakā tyaiy paradraya* (DNa 28), *Sakā paradraiya* (A?P 24). Relying solely on the data of the Old Persian inscriptions, it is impossible to accurately localize the *Saka*, but it can be concluded that they lived at the eastern borders of the empire, neighboring with India, Gandhara and the eastern satrapies. The author comes to the conclusion that the term *Saka* in the Old Persian royal inscriptions is used in several meanings, i. e. it is both a collective concept and the name of a specific group of tribes. At the same time, the *Saka* were not a

© 2021 Yu. Kukharchyk; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

single people, but rather acted as an ethnical community of people speaking the languages of the Eastern Iranian group. Being a territory subordinated to the Persians, the *Saka*, as one of the *dahyu*, had to perform certain actions, such as paying tribute to the Persian Treasury, carrying out military service, following some Persian laws.

Keywords: Persian Empire, Achaemenids, Central Asia, *Saka*, Old Persian royal inscriptions

Ю. С. Кухарчик

САКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ СХІДНИХ ВОЛОДІЙ ПЕРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ АХЕМЕНІДІВ

В іраністиці існує проблема ідентифікації *Saka* й інших етнічних спільнот, що згадуються в давньоперських написах. Мета цієї статті не тільки показати, які саме параметри задані для спільноти *Saka* в давньоперських написах, і наскільки їх коректно визначає існуюча історіографія, а й запропонувати рішення задачі їхньої “ідентифікації” не за зовнішніми теоретичними параметрами, а на підставі самих епіграфічних повідомлень.

Джерел, що відображають історію народів північно-східних володінь персів, для ахеменідського часу небагато, а письмових джерел безпосередньо з означених територій, що належать до періоду, що нас цікавить, досі не знайдено. Традиційно основними джерелами з історії північно-східних територій імперії Ахеменідів є праці античних авторів. Пропоноване дослідження базується на вивченні давньоперських царських написів. Зазначена група джерел, по-перше, значно рідше залучається для дослідження цієї теми, а, по-друге, вона дозволяє провести реконструкцію історичних подій в їхньому безпосередньому сприйнятті персами. Доцільність такого підходу обумовлена вже у 80-х рр. XX ст., коли серед дослідників поступово формулюється ідея про те, що слід покладатися, у першу чергу, на найбільш наближені до подій джерела [Паркер 1998, 93].

Східні території держави Ахеменідів, за свідченнями Геродота (Herod., *Hist.*, III, 90–94), включали такі області: Парфію, Согд, Хорезм, і Арею (XVI сатрапія), Бактрію (XIII сатрапія) і Сакію (XV сатрапія; каспії згадуються як в її складі, так і входять до XI сатрапії), Паріканію, азіатських ефіопів і сусідів (XVII сатрапія), Індію (XII сатрапія), Арахосію і Дрангіану.

Давньоперські царські написи фіксують інформацію, у першу чергу, про найбільш важливі справи царів династії Ахеменідів, формуючи їхній позитивний і героїчний образ, опускаючи при цьому всі події, невідповідні для формування необхідного образу царя [Медведская 2010, 179]. Втім, вони є джерелом інформації про події історії, що розказані самими персами. Однак при роботі з такими джерелами слід ураховувати їхній суб'єктивізм і тенденційність.

За давньоперськими написами, *Saka* є однією з територій (*dahyu*)¹, що входили до складу імперії Ахеменідів. На теренах Східного Ірану проживали різні етно-племенні групи, по іменах яких, як правило, називали території, де вони проживали [Фрай 1972, 69]. На великій частині Центральної Азії, спираючись на топонімічний і лінгвістичний матеріал, за винятком південно-західних областей, були поширені східноіранські мови [Грантовский 1998, 107; Расторгуева 1979, 115–116], тобто племена *Saka* говорили іранськими мовами східної групи.

В історичних джерелах різного часу племена *Saka* називають по-різному. У європейській традиції, починаючи з давніх греків, за цими племенами закріпилося найменування Σκύθης – ‘скіфи’ [Liddel, Scott 1996, 1616]. Геродот (*Herod.*, *Hist.*, VII, 64) і Пліній Старший (переказ оповіді Демодама Мілетського, полководця Селевка й Антіоха, поч. III ст. до н. е.) (*Plin.*, *Nat.*, VI, 50) пишуть про те, що перси всіх скіфів називали Σάκα (одн. Σάκας) – ‘саками’ [Пьянков 2013, 493–497]. В індійських джерелах *Saka* названі Śaka (Шака). Про них є згадки у багатьох індійських текстах і епосах: “Магабхараті” [Махабхарата 1957, 115; Махабхарата 1981, 32; Махабхарата 1990, 25, 115, 145, 178, 217, 270, 287, 292], “Пуранах” (“Маркандея-пурані”, “Йюга-пурані”, “Бхавішья-пурані”), “Рамаїні” [Рамаїна 2006, 174, 175], “Ману-сміріті” [Законы Ману 1992, гл. 10, п. 43–44] та інших. Індійські літературні джерела підтверджують контакти індійців із саками [Руденко 2011, 436].

¹ Термін *dahyu-* (жін. р.), засвідчений в Авесті у формі *daiñhāvō* (з можливою відповідністю санскр. *deśa*). У написах ахеменідських царів він означає “земельна область, край, земля, країна” [Bartholomae 1904, 706–708]. Г. Тольман перекладає цей термін як “провінція, регіон” [Tolman 1908, 175], Р. Кент – “земля, провінція, район” [Kent 1950, 190], П. О. Шервю – “земля, країна” [Skjærvø 2002, 162].

В індійському епосі *Saka* зображували як ворогів аріїв. Індійське *Śaka*, найімовірніше, вживалося у широкому сенсі для позначення всього іранського світу [Синха, Банерджи 1954, 22; Перзашкевич 2014, 16]. У китайських текстах для цих племен використовується назва *Sək*, пізніше зустрічається у формі *Sə* і *Sai*. Ця назва була поширена в північному регіоні басейну р. Тарім і на північному заході від Кашгара, а також в Семиріччі [Bailey 1958, 133]. В Авесті зустрічається “*tura* зі швидкими кіньми” (Яшт 17.55, 56) [Bartholomae 1904, 656]. В. Гейгер, І. Маркварт, Х. Нюрберг, В. І. Абаєв та ін. доводили в своїх роботах тотожність *Saka* і *Tura*².

Деякий час у науці існувала думка, що першу згадку *Saka* засвідчено в асирійських “анналах” Ашшурбаніпала 641–640 рр. до н. е., які оповідають про війну проти Тугдамме, але це повідомлення не було пов’язано із центральноазійськими племенами [Литвинский 1972, 157]. Пізніше прочитання виключило згадку *Saka* у цьому написі [Иванчик 1996, 126; Пьянков 2013, 499].

У давньоперській традиції *Saka* засвідчено вперше в Бехістунському написі Дарія І. Подібні давньоперські царські написи – це, як правило, трилінгви, які складені давньоперською, еламською й аккадською мовами. Написи на цих мовах не є ідентичними, у них є відмінності як структурні та граматичні, так і смислові [Tolman 1908, 175; Дандамаєв 1963, 90; Абаєв 1971, 271]. Для позначення сакських племен в аккадській версії напису використовується традиційний для цього регіону етнонім (*mātu*) *gi-mi-ri* [King 1907, XV]. У вавилонських та асирійських текстах ще доахеменідського часу для позначення всіх кочових племен Великого степу використовувався термін *gi-mi-ri* (варіанти: *ga-mir*, *gamir-(r)a*, *gi-mir-a-a*, *gi-mir-ra-a-a*), тобто ‘кіммерійці’ [Tokhtas’ev 1991, 563]. Однак слід зазначити, що ця назва у вавилонських текстах, у першу чергу, використовувалася для назви власне кіммерійців (див: [Diakonov 1981, 103–140; Иванчик 1996, 132 *и сл.*]). Асирійці вже ділили кочові племена і називали їх кіммерійцями і скіфами. Відповідно, асирійські джерела називають скіфів *asguzāi*, а вавилонські – *iškuzāi* [Дьяконов

² Докладніше див.: [Абаєв 1990, 27–31; Литвинский 1972, 156], але пор.: [Вайнберг 1999, 206 *и сл.*].

1956, 242]. Оскільки кіммерійці вже з кінця VIII ст. до н. е., а надалі і скіфи, нападали на кордони Ассирії, очевидно, і ті, й інші були добре відомі у регіоні. Як прийнято вважати, скіфи і кіммерійці були спорідненими племенами, і тому ассирійці і вавилоняни не завжди їх розрізняли [Дьяконов 1956, 242; Иванчик 1996, 162–163; Алексеев, Качалова, Тохтасьев 1993, 91]. В еламській версії Бехістунського напису для позначення племен *Saka* використовується термін (*m*) *šakka* в однині і (*m*) *šakka-pe* у множині (DB I.14; II.3) [King 1907, LXXII], що відповідає давньоперському еквіваленту.

Етимологія поняття *Saka* залишається недостатньо з'ясованою. Ще античні автори намагалися пояснити його походження. Діодор Сицилійський пов'язував походження *Saka* зі словом 'щит' (давн.-гр. Σάχος) (Diod., II, 43). Деякі дослідники вбачали походження перського *Saka* від найменувань тварин. Так В. В. Григор'єв [Григорьев 1871, 107–109], В. Віндекс [Winkens 1949, 98–102]³ і Р. Кент [Kent 1950, 209] виводили цей термін від давньоіран. **spaka* 'собака', в сенсі 'охоронець стада', 'сторожовий собака'. В. І. Абаєв пов'язував походження назви *Saka* зі словом 'олень', вважаючи його тотемною твариною цього народу [Абаєв 1979, 277]. О. Жімерені вважав, що *Saka* – це похідне від іран. кореня **sak* 'йти, текти, бігти' [Szemerényi 1951, 212]. Г. Бейлі писав про те, що первинне значення *Saka* втрачено, і, по суті, *sak* – це прикметник 'могутній, сильний, умілий, вправний', засвідчений у Рігведі, *Saka* – це 'могутні мужі' [Bailey 1958, 133].

У ахеменідських написах поняття *Saka* засвідчено в кількох випадках:

1. *Saka* (DB I 16; II, 18), *Sakā* (DPe 18), як позначення території, провінції, яка населена означеною етно-племінною спільнотою;

2. *Sakā tigraxaudā* (DNa 25; DSe 25; XPh 26), як назва одного з племен;

3. *Sakā haumavargā* (DNa 24; DSe 24-25; XPh 27), як назва одного з племен;

³ Водночас В. Віндекс зводив термін *Saka* до індоєвроп. кореня **(s)keu-* 'спати'.

4. *Sakā tyaiy para sugudum* (DPh 5; DH 4-5), як назва одного з племен; північно-східний кордон держави;

5. *Sakā tyaiy paradraya* (DNa 28), *Sakā paradraiya* (A? P 24), як назва одного з племен.

Термін *Saka* зустрічається як в однині (*Saka*), так і в множині (*Sakā*). Відзначимо, що у тих випадках, де йде згадка конкретних племен *Sakā tigraxaudā*, *Sakā haumavargā*, *Sakā tyaiy para sugudum*, *Sakā tyaiy paradraya*, використовується тільки множина. У переліку країн, підлеглих персам, поняття *Saka* згадується як у множині, так і в однині. У Бехістунському написі Дарія I *Saka* вперше згадується серед країн, завойованих Ахеменідами (DB I.9-17). У давньоперських джерелах в цілому *Saka* згадуються близько 16 разів, з урахуванням відновлених лакун V стовпця Бехістунського напису.

За Кіра II Великого перси мали контакти з певною групою *Saka* [Пьянков 2013, 498]. Однак питання про точний час входження цих територій до складу держави та про їхнє підпорядкування перським царям залишається дискусійним. Геродот, описуючи походи Кіра, пише про те, що в 550 р. до н. е. цей цар завойовує Мідію, а в 547 р. до н. е. – Лідійське царство. Після підкорення Лідії перешкодою Кіру були “заворушення у Вавилоні, у бактрійців, у саків і в єгиптян” (*Herod.*, Hist., I, 153). У 530 р. до н. е. Кір гине під час військового походу на центральноазіатських кочовиків. Після смерті Кіра “царем царів” стає Камбіз, і його зовнішньополітична діяльність зосереджується на західному напрямку. Таким чином, за Камбіза східний кордон держави не змінювався.

Існує дві точки зору щодо часу підпорядкування перськими царями східних територій: 1) східні землі були приєднані до ахеменідських володінь у період між завоюванням Мідії в 547 р. до н. е. і взяттям Вавилону у 539 р. до н. е.; 2) Кір здійснив похід на східні області після 539 р. до н. е. На сучасному етапі, обидві версії щодо часу включення східних територій до складу Перської імперії можуть співіснувати, оскільки перські царські написи не дозволяють визначити хронологію завоювання східних областей, і вона встановлюється тільки на основі повідомлень Геродота і Ктесія.

Найчастіше поняття *Saka* вживається при переліченні завойованих персами територій: DB I.14-17, DPe 10-18, DNa 22-30, DSe 21-30, DSm 7-11, XPh 19-28. У своїй основі вони ідентичні, але мають деякі незначні розбіжності, які можна пояснити територіальними та кількісними змінами країн, які входили до складу імперії Ахеменідів. Крім найбільшого напису Дарія у Бехістуні та скельного напису на його могилі, були виявлені два написи у Сузах – DSe і DSm, а також один напис в Персеполі – DPe. Ще зберігся напис від часу Ксеркса – т. зв. “Антидевівський напис” (XPh). Перелік завойованих і підлеглих територій містить один із написів, що належить пізнім Ахеменідам. Цей список *dahyu* відноситься до часу Артаксеркса II або Артаксеркса III, і нами в наведеній нижче таблиці не розглядається⁴ (Табл. 1).

Табл. 1. Написи Дарія I і Ксеркса, що містять списки *dahyu*

Напис (місце у тексті)	Перелік східних територій Перської імперії, серед яких зустрічається визначення <i>Saka</i>
DB (16-17)	Haraiva: Uvārazmīy: Bāxtriš: Suguda: Gadāra: Saka: ʕataguš ⁵
DPe (16-18)	Haraiva: Bāxtriš: Suguda: Uvārazmīy: ʕataguš: Haraுவatiš: Hīduš: Gadāra: Sakā: Maka
DNa (22-26)	Bāxtriš: Suguda: Uvārazmiš: Zraka: Haraுவatiš: ʕataguš: Gadāra: Hīduš: Sakā: haumavargā: Sakā: tigraxaudā
DSe (21-25)	Haraiva: Bāxtriš: Suguda: Uvārazmiš: Zraka: Haraுவatiš: ʕataguš: Maciyā: Gadāra: Hīduš: Sakā: haumavargā: Sakā: tigraxaudā
DSm (6-11...)	Не згадуються. Напис зруйнований. Перелік країн не закінчено, але на звичному місці згадка <i>Saka</i> відсутня
XPh (25-27)	Gadāra: Hīduš: Katpatuka: Dahā: Sakā: haumavargā: Sakā tigraxaudā

⁴ Цей напис, найімовірніше, відображає традицію, а не реальний стан справ у країні. Він повністю копіює список країн, який наводить Дарій I у Накш-і Рустамському написі, зберігаючи послідовність їхнього перелічення, тільки додає до списку на першому місці Персію.

⁵ Тут і далі транскрипція давньоперського тексту наводиться за виданням [Kent 1950], з доповненнями за [Schmitt 1991].

Як правило, *Saka* згадуються відразу після Індії (*Hiduś*) і Гандари (*Gadāra*). У “Антидевівському написі” Ксеркса *Saka* згадуються з *Dahā*. А в DSe і DNa *Saka* записано в завершенні переліку народів, вже після найсхіднішої сатрапії Індії та замикають список народів. Спираючись виключно на давньоперські написи Ахеменідів, неможливо точно локалізувати *Saka*. Детальний огляд можливої локалізації племен *Saka*, спираючись на корпус письмових і лінгвістичних даних, наводить у своїй роботі Б. А. Литвинський [Литвинский 1972, 158–174]. У ранніх написах зустрічається тільки термін *Saka*, але у більш пізніх написах перських царів відбувається їхня диференціація (Табл. 2).

Табл. 2. Згадки племен *Saka* у давньоперських написах

Дарій I						Ксеркс
Написи	Бехістунський напис (разом з малими написами)	Персеполь	Накш-і Рустам	Сузи	Хамадан	Антидевівський напис
<i>Saka / Sakā</i>	I. 16-17 II. 5-8 V. 20-30 (4) DBk 2	DPe 18				
<i>Sakā haumavargā</i>			DNa 25	DSe 24-25		XPh 26
<i>Sakā tigrauxaudā</i>			DN XV DNa 25-26	DSe 25		XPh 27
<i>Sakā tyaiy paradraya</i>			DNa 28			
<i>Sakā tyaiy para sugudum</i>		DPh 5-6			DH 4-5	

Слід зазначити, що така диференціація *Saka*, імовірно, говорить не про якийсь стійкий політичний або територіальний поділ, а радше, про формування більш детального уявлення про окремі племінні групи. *Sakā tigraxaudā* і *Sakā haumavargā* вперше згадуються у написі Дарія з Накш-і Рустама, а *Sakā tyaiy paradraya* зустрічається виключно у Накш-і Рустамському написі. *Sakā haumavargā* в давньоперських царських написах згадуються тричі у написах Дарія і Ксеркса. Як правило, цю назву перекладають “саки, які шанують хаому або приготують хаому”. В еламському варіанті напису використовується слово *u-tu-marqa*, а в аккадському – *ú-tu-ur-ga-*. Очевидно, що перська форма *haumavargā* пов’язана з хаомою (ав. *haoma-*, санскр. *soma-*) [Tolman 1908, 131], назвою рослини і напою, приготованого з неї [Kent 1950, 211], що має сакральний характер у давньоіранській релігії. Термін утворено шляхом з’єднання кореня *hau-* ‘жим, тиснява’ [Kent 1950, 211] і *varga*. Етимологія *varga* на сьогодні залишається спірною. Аналогів давньоперс. *varga* в авестійських текстах немає, а однокореневі слова виявити вельми проблематично, оскільки корінь *vr* має безліч значень [Соколов 1964, 342–344].

На початку XX ст. походження компонента *varga* пов’язували з ав. *varəka* ‘лист’ або *vəhrka* ‘вовк’ [Bartholomae 1904, Kol. 1735]. Р. Кент та В. Шмітт виводять *varga* з іран. **varg-* ‘пити’, тобто *Sakā haumavargā* “саки, що п’ють хаому” [Kent 1950, 211; Schmitt 2003]. Однак І. Гершевіч вважав, що ця назва походить від іран. **barg-* ‘шанувати, хвалити’, що означає ‘вшановувати / вихвалити хаому’ [Gershevich 1969, 168]. Пізніше він висловив припущення, що цей термін пов’язаний з ір. **hvar-* ‘вживати в їжу, їсти або пити’ (див. докладніше [Schmitt 2003]). Також було висловлено думку, що давньоперс. *varga* походить від іран. **varg-* ‘урочисто лікувати, святкувати’ [Bailey 1971, 15]. Викликає інтерес концепція К. Хоффманна, який порівнює слово *varga* з ав. *varj* і вед. *varj*, що означає ‘перевернути, лежати навколо чогонебудь’ і перекладає все слово як “викладання рослин хаоми навколо (вогню)” [Hoffmann 1988, 612]. Концепція К. Хоффманна співвідноситься з одним із значень ав. кореня *vr-*, запропонованого С. М. Соколовим – ‘вертити’, ‘рвати’. Це дає можливість

припустити, що *Saka haumavargā* були знайомі з хаомою, проте використовували цю рослину в ритуалі якимось відмінним від прийнятого в зороастрійців способом (пор.: *Herod., Hist., IV, 75*). Відповідно, вони виступають ворогами авестійського суспільства, оскільки ведуть кочовий спосіб життя та нападають на мирні селища, а також слідує відмінним ритуалам.

З іншого боку, може мати місце концепція, яка пов'язує давньоперс. *varga* з 'виросуванням', 'виготовленням' хаоми [Сарианиди 2010, 93–94], тобто *Saka* у зв'язку з цим можуть належати до авестійського суспільства, оскільки дотримуються вірного ритуалу приготування сакрального напою *хаоми*. Важливо, що серед територій розселення *Saka* називають долину річки Мургаб [Пьянков 2013, 493–499; Литвинский 1960, 91–97; Gattani 2004, 303–347]. Поодинокі поселення *Saka* розташовувалися в околицях Гонур Депе, що лежать у давній дельті р. Мургаб [Сарианиди 2010, 83]. Відповідно до географічного списку Відедату, це територія країни *tōburi-*, що згадується третьою за переліком (Відедат 1.5). Таким чином, ця територія заселена племенами, які, ймовірно, у більшості своїй сповідують вчення Заратуштри та виконують деякі ритуали, які прописані в Авесті.

Sakā tigraxaudā також згадуються тричі, разом із *Sakā haumavargā*. Їхню назву традиційно перекладають як "саки, що носять гострі шапки". Вона відповідає рельєфному зображенню ватажка сакських бунтівників Скунхи на Бехістунському написі. Компаунд *tigraxaudā* утворено шляхом з'єднання двох основ: прикм. *tigra-* 'гострий, з гострим кінцем' і *audā-* 'шапка, ковпак' [Kent 1950, 186]. Найімовірніше, мова йде про національний головний убір, в якому і зображений Скунха на рельєфі Бехістунського напису [Tolman 1908, 93].

Sakā tyaiy para sugudum, або "саки, які за Согдом", засвідчені в двох написах, де Дарій не наводить список підвладних територій, а визначає спільні кордони держави XŠ: *ima: xšačam: tyā: adam: dārayāmiy: hacā: Sakaibiš: tyaiy: para Sugdam: amata: yātā: ā: Kūšā: hacā: Hidauv: amata: yātā: ā: Spardā*, тобто "Це царство, яке я тримаю, від саків, які за Согдом, звідси до Ефіопії. Від Індії, звідси до Лідії" (DPh 4-8; DH 3-6).

Результати археологічних розкопок, які проводилися в центральноміазіатському регіоні, у долинах річок Зеравшану і Кашкадар’ї ще з 1940-х рр., показали, що могильники раннього залізного віку, досліджені в долині р. Зеравшану, належали населенню, культура якого за походженням була генетично пов’язана з культурою скіфо-сарматського світу, прилеглою до Согду [Обельченко 1992, 219]. Стародавнє населення Согду – це ті ж саки, які, втім, вели осілий спосіб життя та підтримували найтісніші зв’язки зі своїми одноплемінниками [Обельченко 1992, 219–220; Ходжаев, Ходжаева 2018, 79–92], що вели кочовий або напівкочовий спосіб життя.

Sakā tyaiy paradraya, “саки по той бік моря”, які згадуються тільки в написі Дарія в Накш-і Рустамі, перелічені серед західних володінь Ахеменідів, а саме: *Katpatuka: Sparda: Yauna: Sakā: tyaiy: paradraya: Skudra: Yaunā: takabarā: Putāyā* – “Каппадокія, Лідія, Іонія, саки, що по той бік моря, Фракія, греки *takabarā*” (DNa 28-29). Найімовірніше, це скіфські племена причорноморських степів. Питання про локалізацію цієї групи *Saka* ускладнюється тим фактом, що з давньоперських текстів не зовсім зрозуміло, про який водний об’єкт йдеться. Виходячи з переліку *dahyu*- Накш-і Рустамського напису і зображення власників трону, де *Sakā tyaiy paradraya* поміщені між іонійськими греками та фракійцями, під водним об’єктом розуміють Чорне море [Яценко 2011б, 109].

Для персів, очевидно, мала значення племінна ідентифікація жителів своєї держави. У Бехістунському написі Дарій, описуючи дії своїх підданих при придушенні повстань, використовує такі формулювання як *Dādaršiš: nāma: Arminiya: manā: badaka* – “...мого послідовника на ім’я *Dādaršiš*, арміна...” (DB II.29-30) або *Taxmaspāda: nāma: Māda: manā: badaka* – “мого послідовника *Taxmaspāda*, мідійця” (DB II.82). Також Дарій вказує племінну приналежність усіх ватажків повстань, які охопили країну в перший рік його правління, наприклад: *Āçina: nāma: Ūvjīya* – “*Āçina* еламів” (DB IV.10); *Naditabaira: nāma: Bābiruviya* – “*Naditabaira* вавилонянин” (DB IV.12-13); *Fravartīš: nāma: Māda* – “*Fravartīš* мідієць” (DB IV.18); *Çiçataxma: nāma: Asagartiya* – “*Çiçataxma* сагартієць” (DB IV, 20-22); *Frāda: nāma: Mārgava* – “*Frāda*

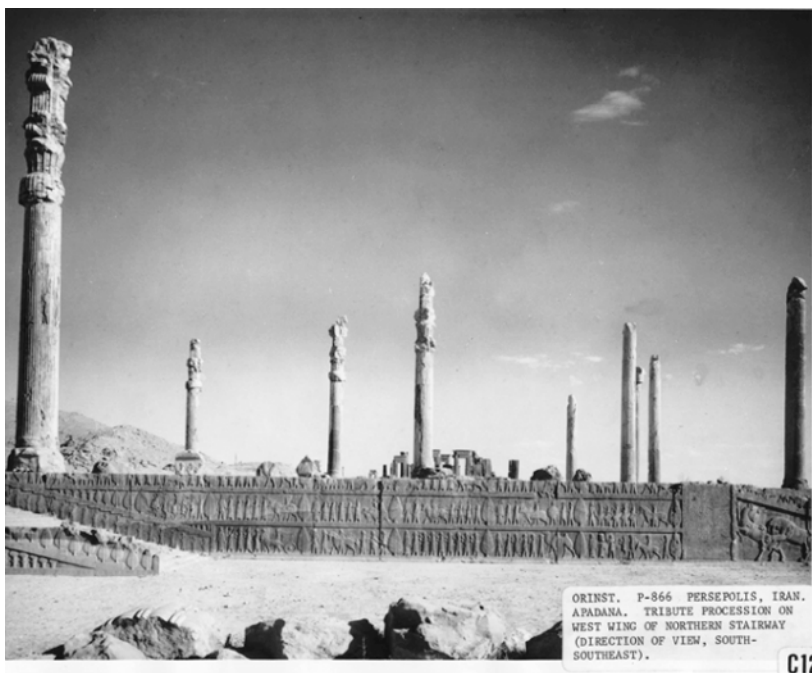
маргіанець” (DB IV.23-24); *Arxa: nāma: Arminiya* – “*Arxa* армін” (DB IV.28-29); *iyam: Skuxa: hya: Saka* – “це Skuxa, сак” (DBk).

Таким чином, для ахеменідських царів *Sakā* це не всі кочовики центральноазіатських степів, а якась їхня частина, можливо близька за праатьківщиною або мовою. В іншому випадку, не збереглися б етноніми для інших номадів, таких як *Dahā*, а перси їх відрізняли від інших іраномовних народів.

Як вже зазначалося, *Saka* входили до складу імперії Ахеменідів з часів Кіра. При цьому вони відігравали важливу роль у державі, оскільки їхні володіння становили північно-східні рубежі країни. Як і всі піддані перського царя, *Saka* платили данину в державну скарбницю: *imā: Dahyāva: tyā: adam: adaršiy: hadā: anā: Pārsā: kārā: tyā: hacāma: atarsa: Manā: bājim: abara* [перелік країн] – “...(ось) ці країни, які я тримав разом з перським військом, які мене боялися, мені данину підносили” (DPe 7-10). Близькі за змістом пасажі містять і інші написи: DNa 16-30, DSe 15-21 та ін. Дарій розділив усю державу на військово-податкові округи – сатрапії, однак їхній давньоперський аналог не розпізнаний.

Найдавніший з усіх згаданих списків територіальних володінь міститься у Бехістунському написі, і, очевидно, більшою мірою являє собою саме список адміністративних округів, оскільки всі наступні аналогічні ахеменідські списки, швидше за все, є переліком народів і *dahuy*, які входили до складу держави. У будь-якому випадку, на матеріалі цих написів складно сказати, чи утворювали племена *Saka* окрему сатрапію, чи були об’єднані із сусідніми територіями, як пише Геродот: *Saka* входили в XV податковий округ разом із каспіями (*Herod.*, Hist., III, 94).

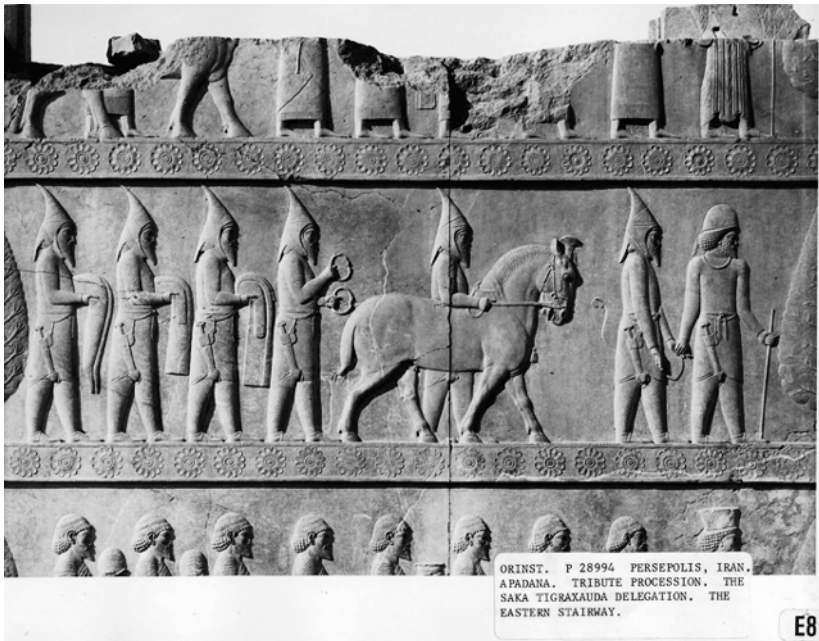
Окрім данини, підкорені народи повинні були підносити цареві обов’язкові подарунки. Рельєфи ападани в Персеполі зображують підкорені народи, які ведуть царю різних тварин і несуть прикраси і посудини (мал. 1). Вважається, що ці сцени зображували доставку до палацу подарунків на свято (можливо, на Новий рік), які вносилися натурою [Дандамаев, Луконин 1980, 188]. На цих рельєфах серед різних народів зображені і *Saka* (*Sakā tigraxaudā*), які несуть зброю, прикраси і ведуть коней (мал. 2) [Schmidt 1953, pl. 37, b].

Мал. 1. Зображення процесії дарувальників на західному крилі північних сходів ападани в Персеполі (фото за: <https://oi.uchicago.edu/gallery>)

Підкорені народи мали дотримуватися загальноперського закону (*dāta*): *θātiy: Dārayavauiš: xšāyaθiya: atar: imā: dahyāva: martiya: hya: agriya: āha: avam: ubartam: abaram: hya: arika: āha: avam: ufrastam: aparsam: vašnā: Auramazdāha: imā: dahyāva: tyanā: manā: dātā: apariyāya: Yaθāšām: hacāta: aθahya: avathā: akunavayatā* – “Говорить Дарій, цар: Серед цих країн людину, яка лояльна була, я винагороджував, яка ворожою була, я карав. З волі Ахурамазди ці країни моєму закону слідували. Як їм було сказано, так було зроблено (ними)” (DB I.20-24); *tyašām: hacāta: aθahya: ava: akunava: dātām: tyā: manā: avadiš: adāraiya* [перелік країн] – “Те що було сказано мною їм, то (ними) зроблено. Закон мій, який тримав їх” (DNa 16-22). Аналогічні пасажі містять і інші царські написи: DSe 14-21, XPh 14-19 та ін. Всі підлеглі

народи повинні були нести і військову повинність: брати участь у військових кампаніях у загальноперському війську під керівництвом царя. Про участь воїнів *Saka* повідомляють античні автори (*Herod.*, *Hist.*, VI, 113; VIII, 113; IX, 31, 71; *Diod.*, XI, 72). Є археологічні дані про те, що воїни *Saka* служили в перських гарнізонах в інших регіонах держави, на території багатьох перських володінь були знайдені статуетки, що зображують східних іранців [Ставинский 1971, 156; Вертиенко 2016, 99–100].

Мал. 2. Делегація *Sakā tigraxaudā*, зображена на східних сходах ападани в Персеполі (фото за: <https://oi.uchicago.edu/gallery>)

Як відомо, народи східних сатрапій або включалися до складу Перської держави на положенні підданих царя, повністю йому підлеглих, або ж приєднувалися до нього в якості союзників. Вища і абсолютна влада перського царя вимагала придушення місцевих династій, які існували у всіх окупованих країнах. Однак

перські царі фактично продовжували місцеві форми управління та релігійні традиції інтронізації цих монархій. Перські царі, як правило, сходили на престол за місцевими звичаями та користувалися історично сталими методами управління [Дандамаєв, Луконин 1980, 108].

До кінця V ст. до н. е. племена *Saka* були союзниками персів [Дандамаєв, Луконин 1980, 107]. Арріан згадує, що під час війни з Александром Македонським *Saka* підпорядковувалися бактрійському сатрапу, як і інші народи східних територій. А в їхніх загонів був власний командир, і вони діяли спільно з бактрійцями (*Arr.*, *Anab.*, III, 8).

Незважаючи на те, що східні території входили до складу Перської держави, вони мали досить широку автономію, що обумовлювалося не лише політикою центральної влади, а й географічною віддаленістю від центру. Ця віддаленість і можлива формальність входження територій до складу держави, яка зводилася до сплати податків, призводила до повстань проти перського царя на цих територіях.

Поки Дарій придушував заколоти в одних частинах держави, проти нього повстали інші території, серед яких названа і *Saka* (DB II.5-8), але про придушення їхнього повстання в I–IV стовпцях нічого не сказано. Згадку про *Saka* містить V стовпець Бехістунського напису, який присвячено походу Дарія проти *Sakā tigraxaudā*, однак, ці події, швидше за все, не пов'язані з описами повстань у перший рік його правління. Повстання *Sakā* очолив Скунха – *Skuxa / Skunxa* (елам. *Iškunka*)⁶. Тобто за перськими царськими написами, він був керівником повстання *Sakā tigraxaudā*.

З V стовпця ми дізнаємося, що:

1. Військами, що придушили повстання *Sakā tigraxaudā* імовірно керував сам цар і після перемоги він поставив над ними свого ставленика: *pasāva: adam: Sakā: vasiy: ajanam: aniyam: agarbāyam: hauv: basta: anayatā: abiy: mām: utāšim: avājanam: maθištašām: [...] utā: anaya: abiy: mām: avadā: aniyam: maθištam: akunavam: yaθā: mām: kāma: āha: pasāva: dahyāuš: manā: abava –*

⁶ У Бехістунському написі (DB V 27) ім'я *S[kun]xa* є відновленим, оскільки у цьому місці напис сильно пошкоджений [Tolman 1908, 127–128].

“Тоді саків я розбив повністю, іншу (частина) захопив і [...] тоді іншого найбільшим (над ними) поставив, як моє бажання було. Тоді країна моєю стала” (DB V.25-30). Швидше за все, це говорить про те, наскільки серйозним і стратегічно важливим було придушення повстання *Sakā*.

2. Описуючи повстання в інших областях імперії, Дарій дає конкретну інформацію про ватажків повстань: де вони жили, де повстали, як звали батька – або вказує приналежність до місцевих правлячих династій. Про Скунху такої інформації немає. Серед т. зв. малих написів, є тільки вказівка *iyam: Sku(n)xa: hya: saka*, тобто “Це Ску(н)ха, сак” (DBk).

3. Після придушення інших повстань Дарій пише про втрату їхніх ватажків. Про вождя *Sakā* такої інформації немає, і Дарій лише повідомляє, що замість Скунхи над ними був поставлений інший правитель.

4. Про “*Sakā*, які носять гостру шапку”, Дарій каже, що вони не шанували Ахурамазду (*naiy Auramazdāšām ayadiya* (DB V.31-32)). У той же час, в інших частинах Бехістунського напису, при описі повстань у інших *dahyu* використовується форма “ці країни мені ворожими стали”. У цьому можна побачити вказівку на те, що ці *Sakā* сприймалися як етнічно споріднені до іранців, але дотримувалися дозороастрійських вірувань.

Імовірно, Дарій вважав, що кампанія по підкоренню *Saka* також важлива, як і військові дії першого року правління, оскільки рельєфне зображення Скунхи було поміщено на скелі, незважаючи на те, що довелося переробляти первісний вигляд всього напису.

Спираючись на дані давньоперських написів, можна виділити кілька характеристик, якими перси наділяли *Saka*. По-перше, це географічно окреслена окрема територія – *Saka* завжди згадуються у східній групі *dahyu*, по сусідству з Бактрією і Гандарою. При цьому в давньоєгипетському варіанті напису на статуй Дарія для позначення *Saka*, як і інших підкорених територій, вживається детермінатив *h3st*⁷. На бічних сторонах постаменту

⁷ В давньоєгипетській ієрогліфіці детермінатив визначає значення слова [Gardiner 1958, 32–34]. Знак *h3st* використовується для позначення конкретних географічних територій та чужоземних держав [Gardiner 1958, 488 (N25); Wb. III, 234.7–235.21].

міститься перелік країн Ахеменідської держави, оформлений у традиційному єгипетському стилі перелічення переможених народів⁸. Тобто у давньоєгипетському варіанті напису Дарія *Saka* позначена як територія, яка співвідноситься з певним етнічно спорідненим населенням.

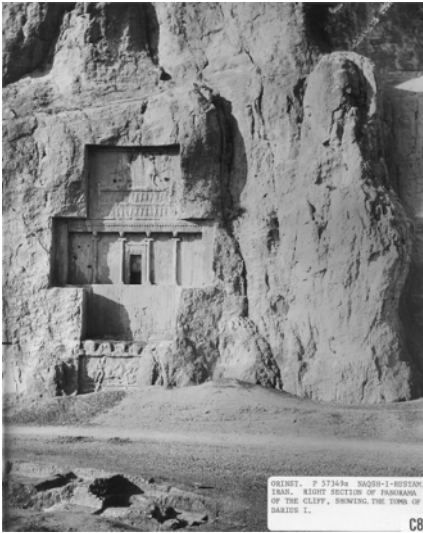
Представники *Saka* зображені на низці ахеменідських рельєфів у Персеполі та на царському рельєфі в Накш-і Рустамі. На рельєфах ападани в Персеполі зображено делегацію з представників різних народів, серед яких є і *Sakā tigrāhauḍā* [Shmidt 1948, pl. 69, 97, 101–104] (мал. 2). У гробниці Дарія в Накш-і Рустамі зображено 30 підкорених народів, серед яких є *Sakā tigrāhauḍā* і *Sakā hauavargā* [Shmidt 1970, fig. 39–52]. Хоча у зображенні *Sakā tigrāhauḍā* є деталі, які відрізняються від їхнього зображення у Персеполі [Яценко 2011а, 500].

Варто відзначити, що на рельєфах конкретно і точно відтворювали представників різних народів, передаючи особливості не тільки їхнього одягу, а й характерного зовнішнього вигляду. Зображення представників “інших” етнічних груп виконані куди реальніше та етнографічно точніше, ніж зображення “своїх” [Вейнберг 1986, 110; Яценко 2011а, 500]. Проте в іконографічній побудові всі зображення підлеглих народів схематичні та стилізовані, а тому деякі особливості зовнішнього вигляду все ж не відображені [Яценко 2011а, 499].

Для ідентифікації представників різних народів слід покладатися, в першу чергу, на аналогічні зображення на фасадах гробниць у Накш-і Рустамі (мал. 3). У Накш-і Рустамському написі Дарія (DNa) послідовність перерахування народів узгоджується з порядком їхніх скульптурних зображень [Schmidt 1953, 117], але не всі народи можуть бути точно ідентифіковані. На рельєфах представники груп, які етнічно споріднені та займають сусідні географічні території з аналогічними кліматичними умовами, мають схожі, а іноді ідентичні одяг і озброєння. Судячи з усього, такою групою є *Suguda – Uvārazmiš – Sakā haumavargā – Sakā*

⁸ Етноніми або топоніми, вписані у характерні “картуші” у поєднанні із зображеннями представників відповідних народів і країн. При цьому тут вказано і сам Єгипет [Ладынин 2011, 5].

tigraxaudā – *Sakā paradraya* – *Skudra* [Schmidt 1953, 117; Яценко 2011б, III]⁹. На ахеменідських рельєфах *Saka*, як і інші представники зазначеної вище групи, зображені з довгою густою бородою, в коротких каптанах із поясом, довгих штанах мідійського типу. На голові вони мають високий гострий головний убір (на різних рельєфах убори трохи відрізняються один від одного). Слід зазначити, що точно ідентифіковані лише *Sakā tigraxaudā* (мал. 4). На східній частині сходів ападани в палаці в Персеполі вони зображені озброєними: з правого боку у воїнів висить короткий меч, а у очільника групи є горит.

Мал. 3. Вид на скельну гробницю Дарія I в Накш-і Руста́мі (фото за: <https://oi.uchicago.edu/gallery>)

Мал. 4. Деталізоване зображення *Saka tigraxaudā* на рельєфі східних сходів ападани в Персепо́лі (фото за: <https://oi.uchicago.edu/gallery>)

Підводячи підсумки дослідження, можна зробити такі висновки:

⁹ На жаль, численні рельєфні зображення з Персеполя частково зруйновані і не дають нам повної картини оригінального оформлення.

У написах Ахеменідів термін *Saka* вживається не тільки як збірне поняття для кочових племен, але і в якості назви конкретної спільноти людей. У рамках адміністративно-територіального поділу *Saka* належали до т. зв. східних сатрапій. Однак території проживання деяких із них входили до складу Перської імперії нетривалий час, інші незабаром стали союзниками перських царів.

Saka не були єдиним народом, це конгломерат, який, імовірно, говорив мовами східноіранської групи, хоча розглянуті джерела не надають таку інформацію. При цьому перські царі не використовували поняття *Saka* для позначення всіх кочовиків степів Центральної Азії, а називали так певну їхню частину, можливо, близьку за прабатьківщиною або мовою. *Saka*, як і всі підлеглі персам території, платили данину перському царю, підпорядковувалися перському закону (*dāta*) і несли військову повинність.

СКОРОЧЕННЯ

A?P – Artaxerxes II or III, Persepolis.

DB – Darius, Behistan.

DBk – Darius, Behistan k.

DH – Darius, Hamadan.

DNa – Darius, Naqš-i-Rustam.

DN XV – Darius, Naqš-i-Rustam, minor inscription.

DPe – Darius, Persepolis e.

DPh – Darius, Persepolis h.

DSe – Darius, Susa e – напис Дарія із Суз e.

DSm – Darius, Susa m.

XPh – Xerxes, Persepolis h.

Wb – *Erman A., Grapow H.* (Hrsg.), **Wörterbuch der ägyptischen Sprache**. Bd. I–V. Berlin, 1955.

ЛІТЕРАТУРА

Абаев В. И. Из иранской ономастики // **История Иранского государства и культуры: К 2500-летию Иранского государства: сборник статей** / Под ред. Б. Г. Гафурова. Москва, 1971.

Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. Т. 3. Ленинград, 1979.

Абаев В. И. Избранные труды: религия, фольклор, литература. Владикавказ, 1990.

Алексеев А. Ю., Качалова Н. К., Тохтасьев С. Р. Киммерийцы: этнокультурная принадлежность. Санкт-Петербург, 1993.

Вайнберг Б. И. Этногеография Турана в древности. VII в. до н. э. – VIII в. н. э. Москва, 1999.

Вейнберг И. П. Человек в культуре древнего Ближнего Востока. Москва, 1986.

Вертиенко А. В. Магия против “восточной угрозы”: ритуальная практика египтян во время Второго персидского завоевания // Стародавнє Причорномор’я. Вип. XII. Одеса, 2016.

Грантовский Э. А. Иран и иранцы до Ахеменидов. Основные проблемы. Вопросы хронологии. Москва, 1998.

Григорьев В. В. О скифском народе саках. Санкт-Петербург, 1871.

Дандамаев М. А. Иран при первых Ахеменидах (VI в. до н. э.). Москва, 1963.

Дандамаев М. А., Луконин В. Г. Культура и экономика Древнего Ирана. Москва, 1980.

Дьяконов И. М. История Мидии от древнейших времен до конца IV в. до н. э. Москва – Ленинград, 1956.

Законы Ману / Пер. С. Д. Эльмановича. Москва, 1992.

Иванчик А. И. Киммерийцы. Древневосточные цивилизации и степные кочевники в VIII–VII веках до н. э. Москва, 1996.

Ладынин И. А. Статуя Дария I из Суз: к интерпретации памятника в свете религиозно-идеологических представлений Египта и Передней Азии // Вестник древней истории. 2011. № 1.

Литвинский Б. А. Саки, которые за Согдом // Известия Академии наук Таджикистана. Институт истории, археологии и этнографии. Т. 120. Душанбе, 1960.

Литвинский Б. А. Древние кочевники “Крыши мира”. Москва, 1972.

Махабхарата. Эпизоды из книги III и V / Пер. с санскр. Б. Л. Смирнова. Ашхабад, 1957.

Махабхарата. Эпизоды из книги VI и XVI / Пер. с санскр. Б. Л. Смирнова. Ашхабад, 1981.

Махабхарата. Книга VIII (Книга о Карне) / Пер. с санскр. Я. В. Василькова и С. Л. Невелевой. Москва, 1990.

Медведская И. Н. Древний Иран накануне империй (IX–VI вв. до н. э.). История Мидийского царства. Санкт-Петербург, 2010.

Обельченко О. В. Культура античного Согда: По археологическим данным VII в. до н. э. Москва, 1992.

Паркер В. О чем умалчивает Геродот. Заметки о передаче сведений о киммерийцах у греческих авторов помимо Геродота // **Вестник древней истории.** 1998. № 4.

Перзашкевич О. В. Ригведийское жречество. Минск, 2014.

Пьянков И. В. Средняя Азия и Евразийская степь в древности. Санкт-Петербург, 2013.

Рамайна. Книга 1. Балаканда (Книга о детстве); Книга 2. Айодхякада (Книга о Айодхе) / Под ред. П. А. Гринцера. Москва, 2006.

Расторгуева В. С. (гл. ред.) **Основы иранского языкознания (древнеиранский язык)** / ред. И. М. Оранский, С. Н. Соколов, В. И. Абаев. Москва, 1979.

Руденко Е. И. Центральноазиатские Саки и индийские Шаки // **Сборник материалов с конференции “Фундаментальные и инновационные проблемы востоковедного образования и науки”.** Алма-Аты, 2011.

Сарианиди В. И. Задолго до Заратуштры (Археологические доказательства протозороастризма в Бактрии и Маргиане). Москва, 2010.

Синха Н. К., Банерджи А. Ч. История Индии. Москва, 1954.

Соколов С. Н. Язык Авесты. Ленинград, 1964.

Ставинский Б. Я. Средняя Азия и Ахеменидский Иран // **История Иранского государства и культуры: К 2500-летию Иранского государства** / Под ред. Б. Г. Гафурова. Москва, 1971.

Фрай Р. Наследие Ирана / Пер. с англ. Москва, 2002.

Ходжайов Т. К, Ходжайова Г. К. Этнографическая область Мианкаль в составе Большого Согда // **Вестник археологии, антропологии и этнографии.** 2018. № 3 (42).

Яценко С. А. Враги Средней Азии в искусстве империи Ахеменидов // **Вопросы археологии Казахстана** / Под ред. А. З. Бейсенова. Алматы, 2011а.

Яценко С. А. Северное Причерноморье и Ахемениды: некоторые аспекты взаимоотношений // **Боспорский феномен. Население, языки, контакты** / Ред. М. Ю. Вахтина, Е. В. Грицик и др. Санкт-Петербург, 2011б.

Bailey H. W. Languages of the Saka // **Handbuch der Orientalistik**, I, Abt. IV. Bd. Iranistik, 1, Linguistik. Leiden, 1958.

Bailey H. W. Trends in Iranian Studies // **Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko**. 1971. № 29.

Bartholomae Ch. **Altiranisches Wörterbuch**. Strassburg, 1904.

Diakonoff I. M. The Cimmerians // **Monumentum Georg Morgenstierne**. Vol. I / Acta Iranica. T. 21. Leiden, 1981.

Gardiner A. **Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs**. 3rd Ed. London – Oxford, 1958.

Cattani M. Margiana at the end of Bronze Age and beginning of Iron Age // **У истоков цивилизации** / Под ред. Н. А. Дубова. Москва, 2004.

Gershevitch I. Iranian Nouns and Names in Elamite Garb // **Transactions of the Philological Society**. 1969. Vol. 68.

Hoffmann K. **Aufsätze zur Indoiranistik**. Bd II. Wiesbaden, 1976.

Kent R. G. **Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon**. New Haven, 1950.

King L. **The sculptures and inscription of Darius the Great on the rock of Behistūn in Persia**. London, 1907.

Liddell H. G., Scott R. **A Greek-English Lexicon**. Oxford, 1996.

Schmidt E. **Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions**. Chicago, 1953.

Schmidt E. **Persepolis III: Royal Tombs and Other Monuments**. Chicago, 1970.

Schmitt R. **The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text**. London, 1991.

Schmitt R. Haumavargā. 2003. URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/haumavarga> (дата звернення 20.07.2020).

Skjærvø P. O. **An Introduction to Old Persian**. Harvard, 2002.

Szemerényi O. Iranica // **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**. 1951. Bd. 101.

Tokhtas'ev S. R. Cimmerians. 2011. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads> (дата звернення 22.07.2020).

Tolman H. C. **A Guide to the Old Persian inscriptions**. Tennessee, 1908.

Windekens A. J. Les noms des Saces et des Scythes // **Beiträge zur Namenforschung**. 1949. Bd. 1.

REFERENCES

Abaev V. I. (1971), “Iz iranskoy onomastiki”, in B. G. Gafurov (ed.), *Istoriya Iranskogo gosudarstva i kul'tury: K 2500-letiyu Iranskogo gosudarstva: sbornik statey*, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow, pp. 262–76. (In Russian).

Abaev V. I. (1979), *Istoriko-etimologicheskii slovar' osetinskogo yazyka*, Vol. 3, Nauka, Leningradskoye otdeleniye, Leningrad. (In Russian).

Abaev V. I. (1990), *Izbrannyye trudy: religiya, fol'klor, literatura*, Ir, Vladikavkaz. (In Russian).

Alekseev A. Y., Kachalova N. K. and Tokhtas'yev S. R. (1993), *Kimmeriytsy: etnokul'turnaya prinaldlezhnost'*, Informatsionno-issledovatel'skiy institut “Ermakov”, Saint Petersburg. (In Russian).

Vaynberg B. I. (1999), *Etnogeografiya Turana v drevnosti. VII v. do n. e. – VIII v. n. e.*, Izdatel'skaya firma “Vostochnaya literatura” RAN, Moscow. (In Russian).

Veynberg I. P. (1986), *Chelovek v kul'ture drevnego Blizhnego Vostoka*, Nauka, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Vertiienko A. V. “Magiya protiv ‘vostochnoy ugrozy’: ritual'naya praktika egiptyan vo vremya Vtorogo persidskogo zavoyevaniya”, in *Starodavnnye Prichornomor'ya*, Vyp. XII, ONU, Odesa, pp. 99–105. (In Russian).

Grantovskiy E. A. (1998), *Iran i irantsy do Akhemenidov. Osnovnyye problemy. Voprosy khronologii*, Izdatel'skaya firma “Vostochnaya literatura” RAN, Moscow. (In Russian).

Grigor'yev V. V. (1871), *O skifskom narode sakakh*, Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, Saint Petersburg. (In Russian).

Dandamaev M. A. (1963), *Iran pri pervykh Akhemenidakh (VI v. do n. e.)*, Izdatel'stvo Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Dandamaev M. A. and Lukonin V. G. (1980), *Kul'tura i ekonomika Drevnego Irana*, Nauka, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Dyakonov I. M. (1956), *Istoriya Midii ot drevneyshikh vremen do kontsa IV v. do n. e.*, Izdatel'stvo Akademii NAUK SSSR, Moscow and Leningrad. (In Russian).

Zakony Manu (1992), translated by El'manovich S., "Nauka", Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Nauchno-Izdatel'skiy Tsentr "Ladimir", Moscow. (In Russian).

Ivanchik A. I. (1996), *Kimmeriytsy. Drevnevostochnyye tsivilizatsii i stepnyye kochevniki v VIII–VII vekakh do n. e.*, IVI RAN, Moscow. (In Russian).

Ladynin I. A. (2011), "Statuya Dariya I iz Suz: k interpretatsii pamyatnika v svete religiozno-ideologicheskikh predstavleniy Egipta i Peredney Azii", *Vestnik drevney istorii*, No. 1, pp. 3–27. (In Russian).

Litvinskiy B. A. (1960), "Saki, kotoryye za Sogdom", *Izvestiya Akademii nauk Tadzhikistana. Institut istorii, arkheologii i etnografii*, Vol. 120, pp. 91–6. (In Russian).

Litvinskiy B. A. (1972), *Drevniye kochevniki "Kryshi mira"*, Nauka, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Makhabkharata. Epizody iz knigi III i V (1957), translated by B. L. Smirnov, Izdatel'stvo Akademii nauk Turkmenskoy SSR, Ylym, Ashkhabad. (In Russian).

Makhabkharata. Epizody iz knigi VI i XVI (1981), translated by B. L. Smirnov, Izdatel'stvo Akademii nauk Turkmenskoy SSR, Ylym, Ashkhabad. (In Russian).

Makhabkharata. Kniga VIII (Kniga o Karne) (1992), translated by Ya. V. Vasil'kov and S. L. Neveleva, Nauka, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Medvedskaya I. N. (2010), *Drevniy Iran nakanune imperiy (IX–VI vv. do n. e.). Istoriya Midiyskogo tsarstva*, Peterburgskoye Vostokovedeniye, St. Petersburg. (In Russian).

Obel'chenko O. V. (1992), *Kul'tura antichnogo Sogda: Po arkheologicheskim dannym VII v. do n. e.*, Nauka, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow. (In Russian).

Parker V. (1998), "O chem umalchivayet Gerodot. Zametki o perechache svedeniy o kimmeriytsakh u grecheskikh avtorov pomimo Gerodota", *Vestnik drevney istorii*, No. 4, pp. 93–102. (In Russian).

Perzashkevich O. V. (2014), *Rigvediyaskoye zhrechestvo*, BGU, Minsk. (In Russian).

Pyankov I. V. (2013), *Srednyaya Aziya i Evraziyskaya step' v drevnosti*, Peterburgskoye lingvisticheskoye obshchestvo, Saint Petersburg. (In Russian).

Ramayana. Kniga 1. Balakanda (Kniga o detstve); Kniga 2. Ayodkhyakada. (Kniga o Ayodkhe) (2006), P. A. Grintser (ed.), Nauchno-izdatel'skiy tsentr "Ladimir" and "Nauka", Moscow. (In Russian).

Rastorguyeva V. S. (ed.) (1979), *Osnovy iranskogo yazykoznaneya (drevneiranskiy yazyk)*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Rudenko E. I. (2011), "Tsentral'noaziatskiye Saki i indiyakiye Shaki", in *Sbornik materialov s konferentsii "Fundamental'nyye i innovatsionnyye problemy vostokovednogo obrazovaniya i nauki"*, Alma-Aty, pp. 435–41. (In Russian).

Sarianidi V. I. (2010), *Zadolgo do Zaratushtry (Arkheologicheskiye dokazatel'stva protozoroastrizma v Baktrii i Margiane)*, Staryy sad, Moscow. (In Russian).

Sinkha N. K. and Banerdzhi A. C. (1954), *Istoriya Indii*, translated by L. V. Stepanov, I. P. Yastrebova and L. A. Knyazhinskaya, Izdatel'stvo inostrannoy literatury, Moscow.

Sokolov S. N. (1964), *Yazyk Avesty*, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta, Leningrad. (In Russian).

Stavinskiy B. Y. (1971), "Srednyaya Aziya i akhemenidskiy Iran", in B. G. Gafurov (ed.), *Istoriya Iranskogo gosudarstva i kul'tury: K 2500-letiyu Iranskogo gosudarstva: sbornik statey*, Glavnaya redaktsiya Vostochnoy literatury, Moscow, pp. 155–63. (In Russian).

Fray R. (2002), *Naslediye Irana*, translated by V. A. Livshits and E. V. Zeymal', Izdatel'skaya firma "Vostochnaya literatura" RAN, Moscow. (In Russian).

Khodzhayov T. K. and Khodzhayova G. K. (2018), "Etnograficheskaya oblast' Miankal' v sostave Bol'shogo Sogda", *Vestnik*

arkheologii, antropologii i etnografii, No. 3 (42), pp. 79–92. (In Russian).

Yatsenko S. A. (2011a), “Vragi Sredney Azii v iskusstve imperii Akhemenidov”, in A. Z. Beysenov (ed.), *Voprosy arkheologii Kazakhstana*, Almaty, pp. 495–510. (In Russian).

Yatsenko S. A. (2011b), “Severnoye Prichernomor'ye i Akhemenidy: nekotoryye aspekty vzaimootnosheniy”, in M. Yu. Vakhtina and E. V. Gritsik (eds), *Bosporskiy fenomen. Naseleniye, yazyki, kontakty. Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, November 22–25, 2011*, Saint Petersburg, pp. 109–13. (In Russian).

Bailey H. W. (1958), “Languages of the Saka”, in B. Spuler and H. Kees (eds), *Handbuch der Orientalistik*, I, Abt. IV, Bd. Iranistik, 1, Linguistik, E. J. Brill, Leiden and Köln, pp. 131–54.

Bailey H. W. (1971), “Trends in Iranian Studies”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, No. 29, pp. 1–16.

Bartholomae Ch. (1904), *Altiranisches Wörterbuch*, Verlag von Karl J. Trübner, Strassburg.

Diakonoff I. M. (1981), “The Cimmerians”, in *Monumentum Georg Morgenstierne*, Vol. I, Acta Iranica, T. 21, Brill, Leiden, pp. 103–40.

Gardiner A. H. (1958), *Egyptian Grammar. Being an Introduction to the Study of Hieroglyphs*, 3rd Ed., The Griffith Institute, Ashmolean Museum, Oxford and Oxford University Press, London and Oxford.

Cattani M. (2004), “Margiana at the end of Bronze Age and beginning of Iron Age”, in N. A. Dubova (ed.), *U istokov tsivilizatsii: sbornik statey*, Saryi Sad, Moscow, pp. 303–15.

Gershevitch I. (1969), “Iranian Nouns and Names in Elamite Garb”, *Transactions of the Philological Society*, Vol. 68, pp. 165–200.

Hoffmann K. (1976), *Aufsätze zur Indoiranistik*, Bd. II, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden.

Kent R. G. (1950), *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, CT.

King L. *The sculptures and inscription of Darius the Great on the rock of Behistūn in Persia*, Oxford University Press, Amen Corner, London.

Liddell H. G. and Scott R. (1996), *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford.

Schmidt E. (1953), *Persepolis I: Structures, Reliefs, Inscriptions*, The University of Chicago Press, Chicago.

Schmidt E. (1970), *Persepolis III: Royal Tombs and Other Monuments*, The University of Chicago Press, Chicago.

Schmitt R. (1991), *The Bisitun Inscriptions of Darius the Great Old Persian Text*, School of Oriental and African studies, London.

Schmitt R. (2003), “Haumavargā”, available at: <https://www.iranicaonline.org/articles/haumavarga> (accessed 20 July 2020).

Skjærvø O. (2002), *An Introduction to Old Persian*. 2nd Ed., Harvard University, Harvard.

Szemerényi O. (1951), “Iranica”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Bd. 101, pp. 197–219.

Tokhtas’ev S. R. (2011), “Cimmerians”, available at: <http://www.iranicaonline.org/articles/cimmerians-nomads> (accessed 22 July 2020).

Tolman H. C. (1908), *Ancient Persian Lexicon and the Texts of the Achaemenidan Inscriptions Transliterated and Translated with Special Reference to Their Recent Re-examination*, Vanderbilt University, Nashville, TN.

van Windekens A. J. (1949), “Les noms des Saces et des Scythes”, *Beiträge zur Namenforschung*, Vol. 1, pp. 98–102.

Ю. С. Кухарчик

**САКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ
СХІДНИХ ВОЛОДІНЬ ПЕРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
ЗА ДАНИМИ НАПИСІВ АХЕМЕНІДІВ**

Стаття присвячена не тільки розгляду *Saka* як адміністративно-територіального суб’єкта Перської імперії, а й ідентифікації цього терміна в давньоперських царських написах. Автор визначає, які параметри задані для спільноти *Saka* у написах Ахеменидів, і пропонує рішення ідентифікації цієї спільноти на основі низки джерел. У статті автор спирається на дані давньоперських царських написів, оскільки вони є унікальними і найбільш репрезентативними джерелами з історії Стародавнього Ірану. У царських написах вживання поняття *Saka* засвідчено у кількох випадках: *Saka* (DB I 16; II 18), *Sakā* (DPe 18), *Sakā tigraxaudā* (DNa 25; DSe 25 XPh 26), *Sakā haumavargā* (DNa 24; DSe 24-25 XPh 27), *Sakā tyaiy para sugudum* (DPh 5, DH 4-5), *Sakā tyaiy paradraya*. Спираючись виключно на матеріал цих написів, неможливо точно локалізувати

Saka, однак можна зробити висновок про те, що вони проживали біля східних кордонів імперії, будучи сусідами з Індією, Гандарою та східними сатрапіями. Автор приходить до висновку, що термін *Saka* у давньоперських царських написах використовується у декількох значеннях, тобто це і збірне поняття, і назва конкретної спільноти людей. При цьому *Saka* були не єдиним народом, а скоріше виступали як етнічна спільнота людей, які говорять мовами східноіранської групи. Оскільки *Saka*, як одна з *dahyu*, була підлеглою персам територією, то повинна була виконувати певні дії, такі як сплата данини в перську скарбницю, несення військової повинності, підпорядкування перським законам.

Ключові слова: Перська імперія, Центральна Азія, Ахеменіди, *Saka*, давньоперські царські написи

Стаття надійшла до редакції 10.10.2020